

BOGNÁR ZALÁN (szerk.):

Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/45–1955.
Magyarországi Németek Pécs–Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009. 526 p.

Vannak fogalmak, amelyek sajnálatos módon éppen *Kelet-Közép-Európához*, az 1945 után szovjet érdekszférába kerülő kontinensrész történetéhez kapcsolódnak. Többek között az egyik ilyen a „malenkij robot”, az „egy kismunka” fogalma is. Az a korosztály viszont, amelyik a hatvanas-hetvenes években végezte általános és középiskolai, sőt egyetemi tanulmányait, semmit sem olvashatott erről, már ami az akkori történelem-tankönyveket, jegyzeteket és az említett időszak modern kori honi történeti szakirodalmat illeti. Maradtak tehát a családi összejövetelek, beszélgetések ezekben az évtizedekben a közelmúlt története iránt érdeklődő fiatalok számára, hogy valamiféle tájékozódást kapjanak az elhallgatásra ítélt, a politika által kényszerűen fehér foltként kezelt eseményekről. Nagy ritkán egy-egy rokonok, ismerősök által Nyugat-Németországból becsempészett kiadvány jelenthetett újabb információt a szovjetunióbeli kényszermunkatáborokról, ha az ifjú olvasó (a kor nem éppen színvonalas magyarországi idegen nyelv oktatását figyelembe véve) megbirkózott a német szöveggel.

A második világháború alatti években (mint az közismert) a szemben álló felek ki-mondva-kimondatlanul *egymás kölcsönös megsemmisítésére törekedtek*, és ennek részeként nem egyszer *iszonyatos véráldozatot követelő gattetteket* vittek véghez egymás ellen. A tengelyhatalmak (fasiszta államok) által elkövetett bűntettekről, köztük *a holokausztról* vagy *a megszállt területeken elkövetett atrocitásokról* 1945 után, főként pedig az 1980-as évektől a maga valóságában értesülhetett a világ közvéleménye. *A győztes hatalmak okozta emberi szenvedéseket azonban jobbra tabuként kezelték*, és különösen érvényes ez a megállapítás a vasfüggöny mögötti kelet-közép-európai térségre. Csak példaként említendő, hogy milyen mély hallgatás övezte *a katinyi vérengzést*, amelyet imperialista koholmányként, náci hazugságként bélyegeztek egészen a nyolcvanas évek végéig a Szovjetunió és a vele szövetséges ún. testvéri országok hivatalos történészei, politikusai. Kétségtelen tény, *az SZKP XX. kongresszusa*, amelynek jelentőségét az utókor is értékeli, kisebb változást hozott, főként *a sztálinizmus törvényszerűségeinek részleges feltárásában*, ezt követően is azonban nagyon sok elhallgatásra ítélt esemény várt még évtizedekig feltárássra, megismerésre. Az 1956. évi magyarországi népfelkelés és szabadságharc leverése után a hivatalos magyar politika ózdkodott minden olyan esemény felelevenítésétől, ami esetleg *szovjetellenes indulatok felkorbácsolására alkalmas lehetett*. Ezek közé tartozott a felszabadító (megszálló) Vörös Hadsereg által elkövetett atrocitásokra történő utalás, emlékezés, aminek része volt többek között a civil lakosság elhurcolása jóvátételi munkára vagy a sokéves hadifogság is.

A nyolcvanas évek végétől, gyakorlatilag már a rendszerváltozás előszeleként Magyarországon is napvilágot láthattak azok a tanulmányok, amelyek korábban íróasztalok fiókjában vártak jobb időkre, *történelmünk elhallgatott eseményeit tárva a közvélemény elé*. Így egyebek mellett *a magyarországi németek második világháború alatti és utáni viszontagságos éveiről, kényszermunkára történő elhurcolásukról vagy kitelepítésükről* szóló feldolgozásokkal, dokumentumkötetekkel gyarapodhatott a honi szakirodalom, és nyilvánosságot kaphattak a szovjet munka- és hadifogolytáborok világát a maga valóságában feltáró írások, visszaemlékezések. *Zielbauer György és Füzes Miklós* kutatásai, *Szebeni Ilona* vagy *Erdmann Gyula* dokumentumgyűjteményei tekinthetők e témakörben úttörőnek. *A kárpátaljai szerzők*, köztük *Dupka György* az 1945 nyarán szovjet fennhatóság alá került egykori magyar területek magyar és német nemzetiségű elhurcoltjainak sorsát kísérte fi-

gyelemmel, feltárva a hírhedt *szolyvai gyűjtőtáborban* történeteket is. Stark Tamás egyebek mellett levéltári források alapján *próbálta meg számszerűsíteni a magyar háborús veszteségeket*, köztük azokat, akik szülőföldjüktől távol a szovjet munkatáborokban lelték halálukat. A „*gulágvilág*” sivár hétköznapjait számos visszaemlékező, így egyebek mellett Rózsás János vagy Menczer Gusztáv írásai alapján ismerheti meg az utókor. A kilencvenes évek elejétől egyre több közösség (település) *állított emléket a meghurcoltaknak, a diktatúrák áldozatainak*, köztük azoknak is, akik nem térhettek haza a kényszermunkából. Az utókor tisztelete egyszerre jelenti emléktábla, emlékmű vagy kopjafa állítását és az események feldolgozását, megörökítését, tv-műsorok készítését és nyomtatásban történő megjelenítését is. A legutóbbi kiadványok közül példaként említhető Köhler Julia és Csávás István két kötetes munkája is, amelyben a szerzők arcképpel ellátott rövid életrajzzal emlékeztek meg arról a közel hatszáz, zömében német gyökerű mezőberényiről, akinek osztályrészül jutott a málenkij robot.

A témakör szakirodalma nemrégiben egy *újabb igényes kiadvánnyal* gyarapodott. A Bognár Zalán szerkesztésében *megjelent tanulmánykötet* lényegében egy kutatási projekt zárókötetete. Az egyik hazai kisebbségi civilszervezet, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, amelyik többek között fontos feladatának tartja a magyarországi németek múltjának megismerését is, európai uniós programhoz („Európa a polgárokért – Aktív európai megemlékezés”) kapcsolódva szervezett kutatást e témakörben. A 2008-ban meghirdetett uniós program, amihez a pécsi civil szervezet pályázata is kapcsolódott, a náciizmus és a sztálinizmus áldozatainak kívánt méltó emléket állítani, vagyis azoknak, akiknek emberi jogait, méltóságát tartósan megsértették valamelyik önkényuralmi rendszerben. *A kitűzött célt* egyrészt hagyományos módon *az archívumok anyagának feldolgozásával és a túlélők visszaemlékezéseinek összegyűjtésével* kívánták megvalósítani, másrészt pedig fontosnak tartották a pályázat kiírói a programhoz kapcsolódóan *a helyszínek (az egykori lágerek) felkeresését* is, a kutatómunkába pedig *igyekeztek minél több fiatalt bevonni*, és lehetőség szerint *a Kárpát-medence egészére kiterjeszteni az információszerzést*.

A több mint ötszáz oldalas kiadvány egyik fele magyar nyelvű, a másik kötetfélen pedig hasonló terjedelemben *oszlanak meg a lefordított német és angol nyelvű dolgozatok*. Bognár Zalán részletes fogalomtisztazó tanulmánya nyitja sort, aki az eddigi feldolgozásokra és újabb levéltári forrásokra alapozva mutatja be, *kik válhattak a málenkij robot áldozatává, kik voltak azok a szerencsétlen sorsú emberek, akik iszonyatos körülmények között, éhezve-fázva, járványveszélynek kitéve hosszú (2–8) éveket töltöttek a Szovjetunió valamelyik lágérében, illetve maradtak örökre távol szeretteiktől a vázolt életkörülmények miatt*. A szerző összegzése szerint a felszabadító (megszálló) *Vörös Hadsereg a megnagyobbodott országterületről közel háromszázezer civilt szállított el a sokszázezer tényleges hadifogoly mellett jóvátételi munkára, a háborús romok eltakarítására, a szovjet állam újjáépítésre*. A jóvátételi munka elszenvetőjévé főként a kelet-közép-európai, köztük a *Kárpát-medencei védtelen német (német gyökerű) polgári lakosság vált*, akin a Szovetséges Hatalmak, köztük is leginkább a Szovjetunió a Harmadik Birodalom által elkövetett háborús bűnöket kívánta megtorolni. De a polgári lakosság tömeges elhurcolása (nemzeti-ségi különbség nélkül) *a hadifogoly-szállítmányok kiegészítését* is jelentette. Végül *az újból kisebbségi sorba* (Cseh-szlovákia, Szovjetunió-Ukrajna, Románia) *kerülő magyarság ellen irányuló etnikai tisztogatás részeként* is felfogható az elhurcolás, az említett államok hatóságai a szovjetekkel együttműködve ugyanis előszeretettel indították útnak főként magyarokat szállító szerelvényeket. Két tanulmány is foglalkozik a túlélők visszaemlékezéseivel. Singer Zsuzsa a málenkij robot *lélektani aspektusait* elemezte a szenvedők mélyinterjú alapján. Azokra az emberekre, akik valamilyen kollektív történelmi trauma részesei

voltak, egész életükre rányomta bélyegét a negatív esemény, sőt részben át is örökítették azt utódaikra. Ugyancsak szívbemarkoló azoknak az *interjúrészeteknek* az olvasása, amelyek a pályázatra érkezett gyűjtésből állítottak össze a kötet szerkesztői különböző szempontok (az elhurcolás körülményei, „a nagy utazás”, élet és halál a lágerekben. a mindennapi munka, kapcsolattartás a lágeren belül és kívül, ellátás, szökés-büntetés, hazatérés stb.) Az *elhurcolás* többnyire 1944 novembere és 1945 januárja között történt, számos esetben közvetlenül a karácsonyi ünnepek alatt vagy után. „1944 karácsony napján a falu kisbírója kidobolta, hogy minden nőnek, aki betöltötte a 18. életévét és minden férfinak, aki 17–45 éves közötti 2 hétre Bajára kell menni kukoricát törni...” – emlékezett vissza a „toborzás” körülményeire az egyik túlélő, a két hétből két–öt lett, a kukoricatorés helyett pedig leginkább bányamunka az ukrajnai Donbassz-ban. Ennyit a toborzás valóságartalmáról. Az egyik bácskai asszony vallomása a hazatérésből és a beilleszkedésről: „Úgy kezelték minket, mint a bűnözőket, pedig mi semmit sem csináltunk. Sokan meghaltak kinn a Szovjetunóban, néhányan a hazajövetel után közvetlenül. Maradandó betegséget majd mindannyian szereztünk, hisz nem múlt el nyomtalanul az az idő, amikor hidegben, fagyban, átázott és csonttá fagyott ruhában közlekedtünk a lágerből a bányába és vissza.” Ezt követően hat esettanulmány is olvasható a kötetben a fiatal kutatók alapos munkáját bizonyítva: Egy baranyai túlélőasszony visszaemlékezése (*Baumann Timea interjúja*), majd *Kollárné Hegedüs Vanda* a mezőberényi, *Lévai Gábor* a pécsváradai és környéki, *Páli Benedek* a völgysegi, *Varga Orsolya* a kismarosi németek kálváriáját dolgozta fel, míg *Molnár D. Erzsébet* és *Tóth Zsuzsa* a kárpátjai elhurcolás eseményeit örökítette meg. Végül *Havasi János* az ismert televíziós műsorszerkesztő arról a pályázathoz kapcsolódó kilenc napos útról számolt be, amelynek során a kutatásban résztvevő fiatalok az egykori táborokat, a szenvedések színhelyét keresték fel a *Donyeck-medencében* és más *ukrajnai térségekben*. Az úti program kidolgozásában az MTV Háborús Keresőszolgálat és a *Sírajaink hol domborulnak? c. műsorának stábjá* is részt vett. A meglátogatott helyszínek *változatos képet* mutattak: Volt ahol viszonylag gondozott hadifogoly-temetőt találtak, másutt már csak helybeliek emlékezete őrizte meg a sírok helyét. Az egykori táborok helyén vagy a temetőben *rövid megemlékezést* tartottak a résztvevők, kiemelve, hogy az adott helyen főként melyik településről származó kényszermunkások dolgoztak. A bányák és gyárak többsége bezárt, a *vidék pedig lepusztult, kísértetváros képét* mutatja. A *hivatalos szervek és főként az egyszerű ukrán emberek segítőkésznek* mutatkoztak, helyi ismereteiket megosztották a magyarországi látogatókkal. A kötet külön erénye, mint az már az ismertetőből is kiderül, hogy a *tanulmányok egy részét, főként az összefoglaló jellegűeket német és angol nyelvre is lefordították*, ez pedig az eredmények szélesebb körű megismertetését teszi lehetővé.

Összességében elmondható, hogy az ismertetett kiadvány jól szolgálja azt célkitűzését, hogy történelmünk elhallgatott és feledésre ítélt eseményeit átörökítsük az utókorra, sok évtized múltán is emlékezzenek a meghurcoltakra, azokra a Kárpát-medencei németekre és magyarokra, akiknek, mint azt a könyv címe is jelzi, egyetlen bűnök származásuk volt. Ugyanakkor kényes kérdéseket is felvethet maga a könyv, pontosabban a málenkij robot, történetesen azt, hogy miként válhatott gyakorlattá a háború alatti és utáni évek szovjet politikájában az akkori szovjet politikai elit által joggal megbélyegzett „náci” módszerek alkalmazása, egyes népek kollektív háborús bűnössé nyilvánítása, szabadságjogainak gyakorlatilag „faji” alapon történő korlátozása.